

BOZÓKI LAJOS — BÍRÓ LÁSZLÓ:

**Bélapátfalva, apátsági templom,
kutatási helyzetkép és értékvédelem**

2022

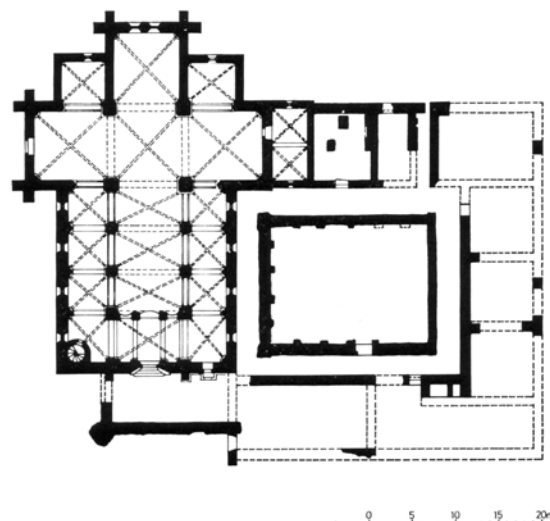
MÁTYÁS KIRÁLY MÚZEUM
VISEGRÁD

BOZÓKI LAJOS:

BÉLAPÁTFALVA, AVAGY HOGYAN ÁLLÍTSUNK HELYRE EGY KÖZÉPKORI TEMPLOMOT?

Bevezető

A bélápátfalvai apátsági templom kutatása mindmáig lezáratlan, több ponton nincs megnyugtatóan tisztázva, mindamellett a templom tulajdonosi szándék szerinti vissza-középkorosítása (debarokkizálása? re-medievalizálása?) és az ehhez 2017-ben készült Tudományos Dokumentáció¹ olyan műemlék helyreállítási elméleti kérdéseket vet fel, miszerint létezik-e abszolút műemléki érték, illetve ki lehet-e vonni az Alois Riegl definiálta régiségértéket² a műemléki értékből, és ami „csak régiségértékű” már nem is igazán érték?³ Kell-e revideálni az eddigi értékrendet, és minősülhet-e értéktelennek az utólagos barokk építészeti, (mű)tárgyi hozzátétel, az abszolút értéknek gondolt középkori építészettel szemben? Kérdés hogy a középkori *Kunswollwen* retrospektív rekonstrukciója nevében fel lehet-e áldozni barokk, vagy 19. századi épületrészeket, karzatot, sekrestyét, (és akkor már: boltozatot is?), illetve berendezési tárgyakat? Továbbá egy történeti berendezési tárgye gyűttes esztétikai minősége, vagy viszonya az egyetemes művészet emlékanyagához, befolyásolhatja-e annak műemléki értékét? A 19. században felvetett teoretikus kérdések úgy tűnik ma újra aktuálisak, és ebben a relációban kérdés, hogy aktuális-e még Möller István 1925-ben Zsámbék kapcsán megfogalmazott

1 *Bélápátfalva ciszterci templom és kolostor, ásatási alaprajz, Valter Ilona nyomán*

helyreállító szemlélete, miszerint „minden kort változatlan eredetiségében meg kell hagyni és tiszteletben tartani.”⁴

Történeti adatok

Az apátság történetére vonatkozóan ismert adatokon kívül újabb publikáció nem látott napvilágot, és az eddigi levéltári kutatások sem hoztak újabb eredményeket, így az alábbi történeti összefoglaló a korábbi publikációkból merít. Az apátságot tehát II. Kilit (*Cletus*) egri püspök⁵ alapította 1234-ben,⁶ a pilisi ciszterci monostor filiájaként.⁷ Noha az alapítót az oklevelek nem említik, de a Bél nemzetség Eger

1 Kiss Zsuzsanna Emília – Dr. Rabb Péter, közreműködött DLA Daragó László, Fehér Krisztina: Nagyboldogasszony Apátsági Templom, (volt ciszterci apátsági templom) Bélápátfalva. 2017. A továbbiakban: Kiss - Rabb - Daragó - Fehér: 2017.

2 Riegl, Alois.: Művészettörténeti tanulmányok. Szerk: Beke L. Budapest 1999. 7-47.

3 L. az értékleltárban minduntalan előforduló „Műértéke nincs, legfeljebb régiség-értéke... Megtartása megrendelői döntés kérdése.” Kiss – Rabb – Daragó - Fehér 2017. oldalszámok nélkül

4 Möller István: A zsámbéki templom. In: Technika 1925. 77.

5 *Theiner, Augustino: Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia, 1216-1534. I. Roma, 1859. I. 174. és Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Cura et studio Georgii Fejér. I—XI. Budae, 1829/1844. IV. 2. 177.*

6 A hagyományosan ismert 1232-es alapítási adat (Heves Megye Műemlékei I. Szerk.: Dercsényi Dezső – Voigt Pál, Bp. 1978. 522) úgy tűnik egy 1765-ös feljegyzésen alapul és a péterváradai Bélakútra vonatkozik. Györffy György: az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I. Bp. 1987. 756.

7 *Canivez Johannes: Statuta Capitulum Generalium Ordinis Cisterciensis ab anno 116 ad annum 1786. Louvain 1933-1941.*

2. Belpátfalva az apátsági templom és a kolostor feltárt maradványai

környéki uradalmi területeiből és azok jövedelmeiből adományozott a kolostornak, kiegészítve a Tiszánál három halastóval, valamint egy 14. századi kegyúri birtoki jogvita kapcsán a Bél-nemzetség fiai szállnak szembe az egri püspökséggel. A műformák, és a történeti adatok tanúsága szerint a templom építése meglehetősen elhúzódhatott. Az építkezést megszakíthatta a tatárjárás,⁸ ami magában a templomban azonban nem okozhatott nagymértékű pusztítást, ekkoriban a kutatás jelenlegi állása szerint úgy tűnik, hogy csak főfalainak nagy része állt még. Így a keleti oldalon a főszentély, talán a hármás ablakkal, az északi keresztház az oromfal magasságáig, a nyugati homlokzat a rózsablak vállának magasságáig. A déli, kolostorfelőli oldal valószínűleg szintén bizonyos magasságig felépülhetett, de lévén, hogy a déli mellékhajó

teljes egészében 18. századi, és a főhajófal gótikus, erről jelenleg nem sokat lehet tudni. Az épület ekkoriban még boltozat nélkül állhatott, majd 1246-ban történik említés a templom Szent Tamás kápolnájáról.⁹ Az 1289-es a kun beháborúk közepette Kun László seregei felégették az apátságot, ezért az apát kérésére a király a helyreállításra a Poroszlón lévő tiszai vám jövedelméből a nagyobb sószállító szekerek után négy darab kőértékét, a kisebbek után pedig két dénárt engedélyezett az apátságnak. 1383-ból is van építési adat, mikor is az apátfalvi jobbagyoknak a templom építkezéseihez tizenhét szekérre való fát kellett beszállítaniuk. A 15. század végére az apátság fokozatosan elnéptelenedett. 1503-ra a perjellel együtt három szerzetes, 1508-ban pedig öt szerzetes élt itt. A monostor az 1530-as évekre teljesen kihalt, amikor Perényi Péter 1534-ben elfoglalta az egri püspökség és káptalan birtokait és a hitújítást erre

⁸ Az adat, miszerint IV. Béla király 1245-ben kelt oklevelében földet adományoz György ispán fiának Sándor mesternek, aki a tatárjáráskor a monostor mellett súlyosan megsebesült, ezt valószínűsíti.

⁹ Heves Megyei Oklevéltár Dl. 306. 14.

3. *Bélapátfalva, apátsági templom, nyugati homlokzat (Az apátsági templomról készült fotókat Horogszegi Tamás készítette 2018-ban)*

a vidékre is kiterjesztette.¹⁰ Egy 1696-os leírás a templomnak már csak a falait említi.¹¹

Az apátsági templom és kolostor alaprajza (1. kép), tömegelrendezése (2. kép) megfelel a klasszikus ciszterci regulának. A déli kereszt-házhoz kapcsolódik a sekrestye, mellette a káptalanterem, fölöttük a dormitórium, délen a refektórium, nyugaton a conversusok épülete, ahonnan egy előcsarnokon keresztül lehetett megközelíteni a templomot. a templom bazilikális elrendezésű, keleten egyenes záródású szentélyekkel. A ciszter építési rendtől csak az előcsarnok térkiosztásában tér el a hagyományos háromboltszakaszos modelltől.

Kutatási helyzetkép

A bélapátfalvai apátsági templom építéstörténete, periodizációja Szakál Ernő falkutatása¹²

¹⁰ Heves Megye Műemlékei I. 525.

¹¹ Heves Megye Műemlékei I. 525.

¹² Az épület műemléki falkutatását Szakál Ernő kőszobrász restaurátor végezte el 1953-54-ben, illetve 1960-61-ben. A keleti falazatok lábazati részének kuta-

4. *Bélapátfalva, apátsági templom, keleti homlokzat*

és Valter Ilona 1964-es ásatása¹³ után is vet fel

tására, leírására Valter Ilona régészeti feltárása és a szentély mögötti szentsüllyesztés után, 2004 őszén kerülhetett sor.

¹³ L. 12. jegyzet

5. Bélapátfalva, apátsági templom, nyugati homlokzatrészlet

kutatási kérdéseket akár a középkori nyugati előcsarnok, karzat és csigalépcső, akár a homlokzatszínezés, vagy a kőfaragványokban megőrződött és *in situ* megmaradt műformák kapcsán.

A kutatásról Szakál a Műemlékvédelem 1959-es hasábjain számolt be,¹⁴ részletes kutatási dokumentáció a műemléki tervtárba azonban nem került. A falszöveget azóta nagyrészt kifugázták. Fontos építéstörténeti eredményekkel zárult Valter Ilona 1964-es ásatása a későbbiekben általunk vizsgált nyugati homlokzat tekintetében is.¹⁵ A keleti falazatok lábazati részének kutatására, leírására Valter Ilona régészeti feltárása és a szentély mögötti szintsüllyesztés után, 2004 őszén kerülhetett sor.¹⁶

14 Szakál Ernő: Jelentés a bélapátfalvi munkálatokról. Műemlékvédelem III. 1959. 200-209. Szakál itt közli a templom periodizációs alaprajzát (204. oldal)

15 Valter Ilona: A bélapátfalvi monostor feltárási munkálatai 1964-ben. In: Hermann Ottó Múzeum Évkönyve 1966. 199-223.

16 Bozóki Lajos: Előzetes beszámoló a bélapátfalvi apátsági templom keleti homlokzatának falkutatásáról. In: Műemlékvédelem XLIX. 2005/2. 99-102.

Úgy tűnik, mindezek mellett hogy a templom építéstörténetével kapcsolatosan még mindig vannak nyitott kérdések. Elsőként felmerül például, hogy mi célt szolgált (ha szolgált) a nyugati homlokzat (3. kép) középső zónájának anyagában sávozott díszítési módja, mely szinte emblematikusan jellemzi a templomot. A két színű kőből emelt kétrétegű falazat építőanyagul a sötétvörös-lilás tónusú kvarcandezitet és a világos okker színű andezittuffát használtak.¹⁷ Ugyanakkor ez a sávozás csak a két támpillér közötti mezőre, (a támpillérekre nem), a vízvető párkányig, illetve a conversus kapu fölött két kvádorsor magasságáig terjed ki. E mellett még a 13. századi falszövegben találunk néhány lilás színű kvarcandezit kvádert, elszórva. Mindez akár utalhatna arra is, hogy eredetileg az egész templomot *Wachockhoz* hasonlóan *opus italicum* módra sávozott díszítésű falakból emelték volna, és a váltást esetlegesen terv- vagy a bányászható kőanyag helyének megváltozása okoztatta. Ebben a relációban figyelemre méltó az a tény, hogy a főszentély, amellyel a

17 Szakál, 1959. 201.

6. Bélapátfalva, apátsági templom, a déli falpillér fejezete

templom építkezését elkezdhették egészen más struktúrát mutat, mind a kváderok, mind kőanyaguk tekintetében. (4. kép) Megjegyzendő, hogy a homlokzatépítéshez szükséges állványlyukak nyugati homlokzaton csak a középső zónában vannak, míg a szintén sávozott díszítésű conversus kapu fölötti falmezőben nincsenek, ami szintén valamilyen váltást jelezhet a munkamenetben, miként az is hogy ezen kívül a 13. századi falszövetben csak az északi kereszthajó felső zónájában vannak, ott azonban téglával befalazott, állványlyukak. Megjegyzendő, még, hogy nyugati homlokzaton a homlokzatot osztó párkány alatti két, téglával befalazott négyzetes lyuk vélhetően nem az építési állványhoz, hanem inkább az előcsarnok félnyereg tetőzetéhez tartozott. (5. kép)

Gergelyffy András 1960-as publikációja óta tehát ezt, a csak a nyugati homlokzatot jellemző, sávós díszítési módot az itt állt egykori előcsarnokhoz köti a szakirodalom.¹⁸ Az kétségtelen

tény, hogy a középkori ciszter templomok reguláris eleme a nyugati előcsarnok, de Bélapátfalva esetében még nem tisztázott, hogy miért tértek el a szinte kötelezően a teljes homlokzat előtt húzódó háromboltszakaszos modelltől. Az mindenképpen változást jelez az építkezésben, hogy a kb. 120 cm széles alapozáson egy meglehetősen vékony, kb. 70 cm szélességű fal emelkedett az alapozás belső oldalán két kváderkö burkolata között minimális kitöltő falazattal.¹⁹ Erre a falra nemigen valószínű, hogy boltozatot emeltek, ugyanakkor az előcsarnok falai mellől napvilágra került kőfaragványok, amennyiben ehhez az épületrészhez tartoztak, az előcsarnok faragott részleteit feltételezik.²⁰ Mindenesetre a nyugati homlokzat előtti egykori boltozott előcsarnoknak a nyugati falon boltozatnak nem sok nyoma látszik, nincsenek nyomok sem homlokívre, sem boltindításra. Annyi bizonyos, és ezt

¹⁸ Gergelyffy András: „A főhomlokzati fal esztétikai hatásának fontos eleme a vörös és szürke kövekből álló sorok váltakoztatása. A fal színes kezelése azonban csak azokon a részeken van meg, ahol a homlokzati falat

előcsarnok takarhatta el. Itt a falfelület színes kiképzése nem a külsőnek, hanem az előcsarnok belsejének szólt.” Gergelyffy András: Bélapátfalva. Bp. 1960. 6.

¹⁹ Valtér Ilona: I.m. 216. 19. kép.

²⁰ Uo. 20. kép

7. Bélapátfalva, apátsági templom, a conversus-kapu részlete.

már Gergelyffy András is megállapította, hogy a támpillérek fejezetzónájának kialakítása, a pillérek belső sarkában egy-egy fejezetkonzollal egy tervezett keresztboltozatot feltételez,²¹ de erre több jel nem mutat a homlokzaton. Vannak nyomok viszont, melyek szerint valamilyen épített szerkezet állt a homlokzat előtt, mégpedig a támpillér- és konzolfejezetek fejlemeze fölötti, téglapótlások a fejlemezeken fölötti pillérindítások második kösorában, a támpillérek jobb oldalán, de ennél többet a kutatás jelenlegi állása szerint nem lehet mondani az előcsarnok szerkezetéről. De nem állunk jobban a Gergelyffy által feltételezett nyugati csigalépcső tekintetében sem. „...A főhomlokzat északi részén nincs színes falrakás, nem volt boltozat, és a fal is későbbi, feltételezésünk szerint itt helyezkedett el a karzatra vivő csigalépcsőnek félig a falban, félig az előcsarnokban vezetett teste.”²² Ezt a koncepciót logikusan igazolná, hogy ott ahol a feltételezett csigalépcső volt a 13. századi nyugati kváderfal csorbázatosan kapcsoló-

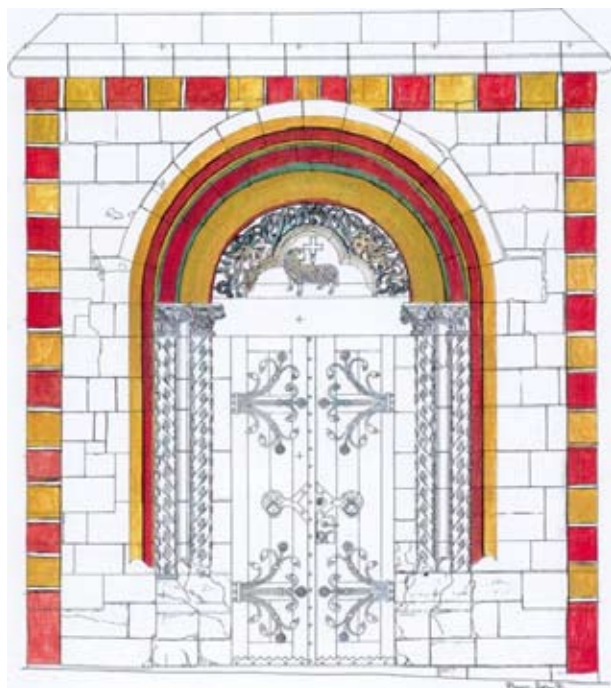
dik a másodlagos kváderekből falazott nyugati mellékhajófalhoz, (5. kép) tehát ez lenne a lépcsőház kiszakadt helye. Ezt igazolná továbbá az északi mellékhajó padlásterében megmaradt félköríves záradéku ajtó átboltozás indítása is, ami persze nem bizonyítja, hogy az ajtó meg is épült. Azonban, amennyiben itt volt a csigalépcső az már a feltételezett előcsarnok terén kívül volt, de sajnos Valter Ilona ásatása nem terjedt már ki erre a területre.²³

Az mindenesetre, (és ez Gergelyffy András előcsarnok-koncepcióját látszik igazolni), a nyugati homlokzat középmezőjének kiemelt szerepére utalhat a faltokban megmaradt, több-rétegű díszítőfestés, melyet az eleve sávozottan díszített falfelületre festettek, alapvakolat nélkül. A támpillérek felülete a fejezetek magasságáig színes kváderosztást kapott, (6. kép) ami a főkapu felé kifordult a homlokzat síkjára. A festett kváderosztás teljesen eltérő ritmusú, mint a templom kőkiosztása. A nyugati homlokzat kapuzatai szintén kaptak díszítő festést. A főkapu ívezeti bélletének belső hengertagján vörös,

21 Gergelyffy: I.m. 6.

22 Uo.

23 Valter Ilona: I.m.: 208.

8. Ják bencés apátsági templom, déli kapu
D. Mezey Alice 1999. 12. nyomán

9. Veszprém Gizella-kápolna, részlet a földszinti kápolnából

a következő tagozaton sárga, majd újra vörös festés látszik. Hasonló vörös nyomok vannak a kapu ívmezejét kiertelő indás-palmettás frizen is, továbbá közöttük a falmező is festett volt, valamint maradtak vörös festésnyomok a rózsablak mérművein is. A kvádefestés rendszere legjobban a conversus-kapu kereteléséről olvasható le, (7. kép) itt maradt meg a legépebb töredék. Az ajtónyílás homloksíkján és a keret belső felületén is nyomokban megmaradt a vörösokker és sárga festés díszíti a tagozatot. A festett kváderek között a fugát két fekete vonal közötti fehér csík alkotja. A kvádefestés a keret belső oldalára is befordul. Ennek a vörös és sárgás kvádefestésnek szinte szó szerinti meg-

10. Michael Pacher: St. Wolfgang-oltár, részlet

felelője D. Mezey Alice kutatásai nyomán a jáki déli kapuról ismert,²⁴ (8. kép) és Ják körében is előfordul,²⁵ de hasonlóképpen díszített bordák maradtak meg a veszprémi Gizella-kápolna gótikus periódusából.²⁶ A példákat még lehetne sorolni a magyarországi gótikus tagozatfestés emlékeiből. Arra pedig, hogy ez a homlokzat-színezési mód nem volt ritka a késő középkorban jó példa Michael Pacher Szent Wolfgang oltárának Lázár-jelenete (10. kép), melynek háttérében álló épületen ugyanez a vörösokker-sárga kvádefestés jelenik meg, mint Bélápátfalván. A festést a nyugati homlokzat 14. századi befejezése, és a 18. századi helyreállítás közé kell kelteznünk, lévén, hogy a barokk periódusban vakolták az épületet. A nyugati homlokzat festése minden valószínűség szerint a templom gótikus befejezésével hozható kapcsolatba.

24 D. Mezey Alice: Ják, Szent György templom. Bp. 1999. 12-13. 16.

25 Szakács Béla Zsolt: Homlokzatok színessége a romanikában. In. Magyar műemlékvédelem XIV. Bp. 2007. 227.

26 Tóth Melinda: Árpád-kori falfestészet. Bp. 1974. 73-76. A falképek 13. századi keltezésével.

11. Bélapátfalva, apátsági templom, a rózsablak alatti kváderfestés

A homlokzatot díszítő kváderfestés az osztó/vízvető párkány alatti kváderson is megmaradt, (11-12. kép) itt, amennyire meg lehet ítélni, a kváderek egységesen narancsvörös színre festettek fehér fugaosztással. Úgy tűnik a nagyfelbontású fotókból, hogy ezt a homlokzatrészt (is) gyakran megújították/újrafestették, erre utalnak a festett kváderek alatti, illetve feletti fehér, okker sárga és rózsaszín meszelésrétegek. Szintén vörös fekete és sárga festésnyomok látszanak a rózsablak mérművén, és vörösek a kapuívmező indás-palmettás frízén.

Kutatási kérdések még jócskán vannak lezáratlanul a templombelső (13. kép) műformái tekintetében is. Az, hogy a mellékhajók fél-oszlopos, bimbós fejezetes falpillér rendszere nincs formai kapcsolatban a főhajó pilléres-konzolos rendszerével vélhetően a hosszan elnyúló középkori építésmenetnek és az ezt rekonstruáló barokk építkezésnek köszönhetjük. Viszont izgalmas építéstörténeti kérdéseket vet fel maga a pillérforma a gótikus lábazattal (14. kép) és a 13. századi profilformát mutató konzolfeljezet(ek)tel. A talán egyetlen hitelesen megmaradt ilyen fejezet (15. kép) a déli négye-

12. Bélapátfalva, apátsági templom, a kváderfestés részlete a párkány alatt

zeti pillér déli oldalán, rendszerében megfelel a Heiligenkreuz-i ciszterci kloster kerengője fejezetes konzolának. (16. kép) A fejlemez tagozatai is hasonlóak: mélyen alávájt sarkantyútag, lemez és pálcák, majd ez alatt fejezet rövid oszlóptörzs és kúposan kialakított konzol, annyi különbséggel, hogy Bélapátfalván elmaradnak a növényi tagozatok a befoglaló formák vannak itt geometrikusan kialakítva. Ezek a kubusosan kialakított formák a 13. századi franciaországi és itáliai ciszter templomokat jellemzik. Ezek a redukált, tehát a 13. századi bimbós kehely-

13. *Bélapátfalva, apátsági templom, a templombelső kelet felé*

14. *Bélapátfalva, apátsági templom, a déli négyezeti pillér lábazata*

fejezeteket kubusosan megjelenített fejezetek többek között Fontenay-ban, Pontigny-ben vannak, a kúposan megformált alul díszített konzolok Casamariban, (17. kép) Fossanovában egyaránt megvannak. Mindez a konzolunk 13. századi eredetét igazolja, viszont a pillér lábazati profilja, élszedésének félgúlás megállítása egy késői, 14. század második felére keltezhető befejezést sugall, hasonlóképp a pillér keleti oldalán levéselt gótikus baldachinfulke is.

A kolostor ásatásából napvilágra került kőfaragványok további építéstörténeti kérdéseket vetnek fel. Így például annak a 13. századi *pillier cantonné* típusú támasznak a lokalizációja a templomban, vagy a kolostorban melyből jónéhány rétegkő maradt meg, amelyek nagyméretű, háromnegyedoszlopokkal tagolt hengeres pillért, vagy pilléreket feltételeznek. De ugyanígy kérdéseket vetnek fel azok a 14. századra keltezhető mérművek, melyek több csúcsíves nyíláshoz tartoztak.

Az értékvédelem kérdései

1737-ben kezdődött a barokk kori helyreállítás Erdődy Gábor egri püspök támogatásával, amely több periódusban zajlott. A felszentelésre csak 1745-ben került sor. A helyreállítás során lebontották és újraépítették a két mellékhajó oldalfalát, a szentélyeket részben újralfalazták, valamint beboltozták a templomot. Mindezek a munkák mellett új sekrestye, (18. kép) illetve karzat (19. kép) épült. **Végeredményként a templom tömegének kb. 20 százaléka maradt az első, románkori építési periódusból, a többi barokk kori, a déli, gádorfal pedig**

15. Bélapátfalva, apátsági templom, a déli négyzeti pillér konzolfejezete

16. Heiligenkreuz ciszterci kolostor, a kerengő részlete

gótikus. Figyelemre méltó, hogy a helyreállítási munkák során a középkori formákhoz nyúltak vissza a középkori kövek beépítésével és így jártak el a sekrestye esetében is, melynek tagolatlan faltömege, tölcsérbélletes ablaka, belső boltozata és konzolai (20. kép) a kolostor egyszerű 13. századi műformáihoz igazodnak. A felépült orgonakarzat esetén már valószínűleg nem volt mihez igazodni. A néhány éve tervezett helyreállításhoz 2017-ben készült Tudományos Dokumentáció²⁷ műemléki értékleltárában, úgy tűnik, ezek a barokk korban beépített elemek értéktelenként lebontásra javasoltatnak, az építetők szándék szerint a helyreállítás nyomán a templom visszanyerné az egykor volt, azóta elveszett (?) román kori, Szent Bernát-i világát, a barokk kori építészeti beavatkozások (sekrestye és opcionálisan: barokk karzat), valamint berendezési tárgyak nélkül. Így a templomba látogató egy olyan turisztikai élményt/attrakciót kapna, mely az utólagos elemektől megtisztítva, purifikálva prezentálná a ciszterci középkort. (Persze középkori szerzetesi stallumok, oltárok stb. nélkül, ezek ugyanúgy

17. Casamari ciszterci templom, a főhajó egyik konzola

²⁷ Kiss - Rabb - Daragó - Fehér 2017. oldalszámok nélkül

18. Bélapátfalva, apátsági templom, a barokk sekrestye nyugati homlokzata

20. Bélapátfalva, apátsági templom, a sekrestye belső nyugat felé

nemkívánatosak.) A Tudományos Dokumentáció megfogalmazásában: **„a látogató közelebb kerülne ahhoz a vizuális élményhez, melyben feltehetően az egykori ciszterci szerzeteseknek is részük volt.”**²⁸ (Ebből adódóan felvetődik ugyanakkor a kérdés, hogy a műhistóriai-, illetve kvalitásalapú szelekció vajon miért nem terjed ki a barokk boltozatra is? Különös tekintettel pedig arra, hogy a főhajó középkori boltozatából egyetlen bordatöredéket nem ismerünk, és úgy tűnik erősen kétséges, hogy a boltozat elkészült-e valaha is.) Mindezek ellenére az utóbb értéktelennek minősített sekrestye a magyarországi barokk kori gótizálás egyik olyan emléke, amely profilált stukkóbordáival, a templom műformáihoz igazodó konzolaival, méltó párja lehet a márianosztrai egykori pálos kolostortemplom gótikus stílusban, a 18. században felépített szentélyboltozatának, vagy a pannonhalmi kerengő 18. századi „gótikus” boltozatának. A sekrestye eliminálásával a magyar építészettörténet válna szegényebbé. Az más kérdés, hogy, sekrestye, vagy a szintén barokk karzat, a templom alkotórészszését képezi és bontásuk jogszabályi szempontból is aggályos. A tudományos dokumentációval megtagogatott átalakítás-koncepció érinti ugyanakkor a bevezetőben felvetett teoretikus kérdéseket, valamint azt is, hogy a biztosnak gondolt kvalsitásérzékünk birtokában (l. Viollet-le-Duc) szakemberként van-e jogunk a múlt emlékei között szelektálni. De ha már a kvalsitásalapú szelekció útjára lépünk, lennének következetesek: a bélápátfalvi apátsági templom fejezeteken megjelenő növényi ornamentikája a 13. század első harmadában reprezentáns Esztergom, Pilis, Kalocsa, Pannonhalma bimbós fejezetei relációjában, meglehetősen provinciálisnak tűnhet. Van a templom homlokzatán ugyanakkor ennél jóval színvonalasabb, 13. századi kőfaragásnak is emléke (ívmező indás-palmettás fríze például), ebből következik, következhet-e az, hogy néhány oszlopfejezet, mint a sekrestye „jellegtelen” minősítéssel²⁹ létében megszüntethető? De érvényes ugyanez a templom barokk beren-

19. Bélápátfalva, apátsági temploma barokk karzat

dezésére is, melyek úgy tűnik, hasonló kvalsitásalapú szelekcióval lennének a templomból eltávolíthatók.³⁰ (Értékelésükről l. Bíró László restaurátor itt következő tanulmányát.)

28 Kiss - Rabb - Daragó - Fehér 2017. oldalszám nélkül

29 Kiss - Rabb - Daragó - Fehér 2017. oldalszám nélkül

30 Kiss - Rabb - Daragó - Fehér 2017. oldalszám nélkül

BÍRÓ LÁSZLÓ:

**BÉLAPÁTFALVA, CISZTERCI
APÁTSÁGI TEMPLOM BAROKK
FA BERENDEZÉSÉNEK
KÜLÖNLEGES ÉRTÉKEI**

Bevezetésként.

A máig megmaradt, egymásra rétegződött középkori emlékanyag mellett a templom barokk kiépítési periódusából az építészeti elemeken túl – boltozat, mellékhajók, karzat, egyes pillérek – az érintetlenül megmaradt berendezési tárgyak **különleges értéket jelentenek**. Templomainkban mára kevés olyan tárgyegyüttes, liturgikus berendezési tárgy maradt meg, mely együttesbe az évszázadok során különböző korok beemelték a maguk újabb tárgyaikat, de a már bent lévő elemeket nem egységesítették.

Magyarországi relációban sok szempontból ezek a tárgyak egyedi minőséget képviselnek. A nagyrészt rommá pusztult, eredetileg a 13-14. században épült középkori templom 18. századi újjáépítése után keletkezett barokk berendezési részleteiben, technikájában jellemzően a kor átlagos, vagy átlag fölötti minőségét őrzi. Ráadásul a templom barokk berendezéseinek, legyenek azok oltárok, vagy szószék, jelentőségét kiemeli, hogy a teljes felületüket érintő későbbi átdolgozási réteg sehol sem található. Az elkészült tárgyakat használták esetleg javígtatták, de nem festették, nem dolgozták át. (Kivétel a barokk sekrestyeajtó, melynek felületén egy átdolgozási réteg található.) A padok, a gyóntatók építéskori állapotukban, a korszak szokásainak, formavilágának egyedi öröjeként maradtak meg. **Kifejezik a korszak *Kunstwollen*-jét és hordozzák a korszak egyházi szokásait, elvárásait. A korra, vagyis a 18. századra jellemző nyitott gyóntatók (1. kép) például a magyarországi templomokból mára már eltűntek, vagy átalakítva hordozzák korábbi állapotukat.** (Ma már sokszor a templomba állított zárt gyóntatószéket is gyóntatóhelységekre cserélik.)³¹ Ez a folyamat a 19. században

1. Nyitott gyóntatószék, 18. század

is jellemző maradt. Egyes berendezési tárgyak készítési dátuma ismert, egyes elemeké csak következtethető. A Szent Imre mellékoltár oltárképe, az oltárasztal és a tabernákulum más időben készült. A szószék (2. kép) pontos építési dátuma jelenleg nem ismert, de az, hogy az építése óta bontatlan szószék-feljáró egy korábbi, használaton kívüli Szentsír-építmény másodlagosan felhasznált eleme (3. kép),³² valamint az, hogy Canonica Visitatio mikor említi (1828), behatárolja készítésének idejét.

Készítésük időpontja a tárgyakon ceruzával jegyzett, a máig restaurátor által nem vizsgált tárgyak esetén is várható pontosító utalás.

Szt. Imre festmény: Michel József egri festő
1741

Szt. Imre oltár: 1748, Püspöki András egri
kanonok

Orgona: Szabó Ferenc 1775

értéke.” Kiss - Rabb - Daragó - Fehér 2017. oldalszám nélkül

32 L. II. József 1782-es rendelete Velladics Mátra: A szerzetesrendek felszámolása II. József korában.
https://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/velladics.htm#_ftnref4

31 A 2017-es értékleltár szerint: „Megtartása megrendelői döntés kérdése. Műértéke nincs, legfeljebb régiség-

Szent Imre tabernákulum:1786

Szentély mennyezetkép:1803

Szószerk: 18. század második fele

Maga a hordozó, a faanyag erodálódott, a rovarfertőzés miatt statikai tulajdonsága romlott. A felületképző anyagok kötőanyagának egy része elbomlott, a felületet alkotó anyagok esetenként megváltoztak. Az ezüst megfeketedett, a lakkok elsötétedtek, a lüsterek színezékei lebomlottak (4. kép) vagy átalakultak, (5. kép) így a jelen kép a berendezési tárgyakról az avatatlan szemlélőben csalóka lehet (l. 34. jegyzetben a Tudományos Dokumentációból idézett sommás értékelést, - vagy inkább leminősítést).

Műérték és technika, a tárgyak egyedi jelentősége.

Az itt alkalmazott technikák a barokk korszakban nem voltak ismeretlenek, mégsem volt általánosan használatos a 18. századi oltárok, szószékek esetében. Ilyen különlegesség itt **a felületeken a lapis lazulit utánzata**, amely drágakövet a római II Gesú berendezési tárgya-

2. Barokk szószék a főhajóban

3. A szószék mellvéd a Szent Sír-oltár egykori táblájáva

4. A szószék részlete

5. A szószék részlete az egykori lüszterezés maradványaival

in alkalmaztak „először” és ezt követően, utánzatként Európában sok helyütt megjelent. Esetünkben, béliháromkúti apátsági templomban, a berendezési tárgyak felületén fordul elő szinte mindenütt. Jellegzetesek esetünkben a kékre festett márványon csillogó arany „erek”, arany „zárványok.” Így például a Szent Imre mellékoltár (6. kép) oszlopai, különleges szarkofágot/frigyládát (7. kép) utánzó tabernákuluma esetében.

A fémszínezések alkalmazása (aranyozás, ezüstözés) önmagában is különlegesség, de itt az ezüstözést nem az „olcsóbb” fémszínezésként használták, hanem azt tovább díszítették. A Szent Imre mellékoltár oromzati szobrain a **brokát utánzására** az ezüst felületére virágdíszeket festettek. (5. kép) Az egykor csillogó ezüst mára megfeketedett és így most a színes díszítés a drapérián „fekete fém” alapon látható. Máshol az ezüstre színes lakkot hordtak, amely a készítés korában a tárgynak az egyik legpompásabb, különleges megjelenést adta. A fényes fém ezüst felületről a színes lakkon keresztül visszaverődő fény, a mai metálfényezésnél jóval izgalmasabb, nemesebb felületképzés. Ez

a lüszterezés a mellékoltáron a szobrok drapériájának színezésénél, hideg vörös (krapplakk) vagy zöld. (8. kép)

A szószék felületképzésénél némileg eltérő megoldást alkalmaztak. A szószék tömbje hideg vörös, krapplakk lüszter, amelyen a díszítések fény és matt aranyozásúak. „Festett” felülete csak a szószék belsejének, és a lépcsőfeljáró északi oldalának, ill. a hangvetőn megjelenő könyvnek volt.

A közelmúltig, időtálló transzparens festékek nem léteztek. Ezek vagy növényi eredetűek voltak melyek fényre érzékenyek, vagy olyan fémek, amelyek bár készítéskor lüszterként viselkedtek, de később elvesztették átlátszóságukat. A krapplakk fényérzékeny, UV sugárzásra színanyaga lebomlik a kötőanyag a lakk megbarnul, a zöld réz só a kötőanyaggal idővel „festéket” önálló szint (tónust) alkot.

A szószék teljes felületén a készítés kori lüszter megmaradt. (4-5. kép) A fénytől védettebb felületeken a krapplakk egykori színe jól látható, a nagyobb homlokzatokon meleg, sárgás-barnává változott. Ahol a takarítás a lüsztert lekoptatta, így a szószék korlát/mellvéd alsó holkerében, az ezüst megjelent, elkezdett feketedni. A lüszter egykori átlátszóságát jelen-

6. *A Szent Imre-oltár a déli mellékszentélyben*

7. *A Szent Imre-oltár részlete*

8. Szent Skolasztika szobra a Szent Imre-oltárról

tősen befolyásolta a hordozólakk porozítása. A megöregedés során a keletkezett mikro repedések nem csak matt felületet eredményeztek, hanem a felületbe ülő porral, az összbenyomást is árnyalják. A feljáró északi mellvédjének külső oldalán található táblakép maradványa, egy korábbi fatábla másodlagos használata. A kép felületét egykor lefestették, (amely festéket a kép egy kicsiny részének megtalálása után, a templom kezelője jóindulatúan feltárt.) A szószéken megjelenő faragott **fa** domborműveken az előtér-háttér közötti kontraszt növelésére a polírozott fényarany-mattarany kontrasztkülönbségét alkalmazták.

A barokk technika szerint tehát a fából faragott szószéket és annak összes szintén fából faragott domborművét, tagozatát fémszínezéssel és annak gazdagításával, a lüszterezéssel alakították a kívánt hatásra: hideg vörös és lüszteres színesen csillogó szószéktömbön a polírozott arany és matt arany plasztika emelkedik ki, illetve tagolja. Ez a fém és matt arany tónussal modellált plasztika kiemeli a fából faragott domborműveket és plasztikai díszeket. Kiemelendő tehát, hogy ez a technika adja a teljesen fából faragott szószék (l. és tegyük hozzá az oltárok és az orgona) jellegzetes egyediségét és műértékét, túl a faragott részek kvalitásain.

9. Padok a főhajóban

A padok (9. kép) és gyóntatók (10. kép) faanyaga károsodott, de a szerkezetében, statikájában meggyengült anyagot, korszerű restaurátori megoldásokkal úgy lehet megőrizni, hogy az a padok megjelenésében nem, vagy csak alig észrevehető változást jelent.

Az egri püspök, Erdődy Antal Gábor személyes ajándékaként Bélapátfalvára készített barokk orgona hasonló műértéket hordoz, mint a többi berendezési tárgy. Megjegyzendő, hogy orgonaházon is megjelenik a fémszínűzés. (Ezüstözött ornamentikák.)

A múlt tisztelete talán a társadalmak kialakulásával együtt jött létre. Minden kor kiemelten fontosnak tartotta az általa kiválasztott korábbi „aranykor” maga elé példaként állítani. Talán, a határainkon belül megmaradt igen kevés középkori emlék – és az sem az egykor volt legjelentősebb – miatt merül fel szinte ciklikusan ennek az emlékanyagnak piedesztálra állítása. Nálunk, kevésbé a görög kultúra, és annak emléanyagából épülő *nakonxipán*, itt inkább saját történelmünk, az államalapítást követő időszak emlékanyaga hordozza a „múltat”. Bélapátfalván, a berendezési tárgyak „műértéke”, „kvalitásértéke” úgy tűnik ma már-már a vitatható

10. Gyóntatópad

kategóriába tartozik.³³ A templom berendezési tárgyai e szerint lecsúsznak a rangsor aljára. A szószerk a II. Vatikáni Zsinat után végképp elvesztette használati szerepét, napjainkra tényleg csak egy korrodált, helyigényes porfogó, öreg tárgygyá vált? Megdöbbenő, hogy az ilyen megközelítés, e szemlélet szerinti „kincskeresés” (és tegyük hozzá szelekció: *bizonyos tárgyak maradhatnak a templomban, ezt elvisszük a látogatóközpontba, ennek a sorsa pedig tulajdonosi döntés kérdése stb.*) a műemlékek értékelésekor felmerül, felmerülhet. Ugyanakkor felvetődik a kérdés miért nem a megmaradt értékeinket próbáljuk helyén kezelni? Még annak is lenne alapja, ha az értékelemzést kiterjesztenénk, más-más szempontokkal bővítenénk, bevonva a helyhez kapcsolódó szempontokat.

Restaurátorként, a tárgyak megőrzése és átörökítése, a kinyerhető és átadható információk elemzése és felhasználása fontos szempont. A szószerk nem csak egy múzeumba helyezhető „öreg” rossz állapotú elem, az a templom része. Megjelenése, kialakítása egyszerre hordozza készítőjének, a kivitelező szemléletét, de benne van a megrendelő döntése. Az átfestési rétegek hiánya „nem csak” egy szerencsés véletlen, hanem információhordozó is.

Végezetül:

egy történeti berendezési tárgye gyűttes esztétikai minősége (?) vagy viszonya az egyetemes művészet emlékanyagához, befolyásolhatja-e annak műemléki értékét? Ha a templom történetében a berendezési tárgyak készítésének sora szervesen egymásra épült – úgy, hogy a korábbi, már meglévő tárgyak felületéhez alig nyúlnak –, mindez csökkenti, vagy növeli annak értékét?!

³³ „A rossz állapotú, más helyről hozott elemekkel (festett hátsó korlátdeszka) kiegészített szószerk művészettörténész által évtizedekkel ezelőtt leírt kvalitásai ma meglehetősen provinciálisnak tűnnek. A kosáron látható „domborművek” különösebb tehetség nélkül domborított és arany színűre festett fémlemezek (sic!), melyeket tekintélyes szegekkel erősítettek fel a faszervezetre... Megtartása megrendelői döntés kérdése. Műértéke nincs, legfeljebb régiség-értéke.” Kiss - Rabb - Daragó - Fehér 2017. oldalszám nélkül.

Ehhez nem kell kommentár. Hasonló sommás ítéletet kapnak a barokk gyóntatópadok és a hajóban lévő szintén barokk padok.